काभ्यामर्कदृग्ग्रहाभ्यामानीतेन दिनगतेन पूर्वं चाल्यो-
दृग्ग्रहः । सूर्य्यास्तकालिकाभ्यां सषड्भाभ्यामर्कदृग्ग्रहा-
भ्यामानीतेन दिनशेषेणाग्रे चाल्यः सषड्भो दृग्ग्रहः ।
क्रमेण ग्रहोदयास्तकाले प्राक्पश्चिमदृग्ग्रहौ भवतः ।
ताभ्यां सूर्य्यसषड्भसूर्य्याभ्यां च क्रमेण पूर्व्वरीत्यन्तर-
कालो ग्रहस्य सूर्य्योदयास्तकाले क्रमेण दिनगतशेषौ
नाक्षत्रौ षष्टिभक्तौ कालांशाविष्टौ सूक्ष्मौ । अथेष्टकालि-
काभ्यामानीतकालेन पूर्व्ववच्चालिताभ्यां प्राक्पश्चिमदृग्-
ग्रहाभ्यां सूर्य्यसषड्भसूर्य्याभ्यां चानीतकालो नाक्षत्रोऽपि
सूक्ष्मासन्नः । सूर्य्योदयास्तसम्बन्धाभावात् तदुत्पन्नाः का-
लांशा अपि तथा । अथ सूर्य्योदयास्तकालिकाभ्यामानी-
तैकवारं कालात् कालांशाः स्थूला इष्टकालिकाभ्यामा-
नीतैकवारकालात् कालांशा अतिस्थूलाः उभयत्र कालस्य
सावनत्वात् । न हि सावनषष्टिघटीभिश्चक्रपरिपूर्त्तिर्येन
सूक्ष्माः सिद्ध्यन्तीति । अथ यैः कालांशैरुदयोऽस्तो वा
भवति तान् विवक्षुः प्रथमं गुरुशनिभौमानां कालांशानाह"
र०ना०।"एकादशामरेज्यस्य तिथिसङ्ख्यार्कजस्य च । अस्तां-
शा भूमिपुत्रस्य दशसप्ताधिकास्ततः" सू०।"तत इष्टकालां-
शावगमानन्तरमस्तांशाः । अस्तो यैरंशैर्भवति तेऽंशा अ-
स्तोपलक्षणादुदयांशा ज्ञेयाः । अमरेज्यस्य गुरोरेकादश
कालांशाः। शनेः पञ्चदश सङ्ख्या कालांशानाम् । चः समु-
च्चये । भौमस्य सप्ताधिका दश सप्तदश कालांशा इत्यर्थः।
अथ शुक्रस्याह" र०ना०।"पश्चादस्तमयोऽष्टाभिरुदयः प्राङ्-
महत्तया । प्रागस्तमुदयः पश्चादल्पत्वादुदशभिर्भृगोः" सू०
"शुक्रस्य महत्तया वक्रत्वेन नीचासन्नत्वात् स्थूलबिम्बतया
पश्चिमायामस्तोऽष्टाभिः कालांशैः प्राच्यामुदयश्च तैः
नाधिकैः । प्राच्यां शुक्रस्याल्पत्वादणुबिम्बत्वादुदशभिः
कालांशैरस्तं गणकः कुर्य्यात् नाल्पैः । पश्चिमायामु-
दयस्तस्याणुबिम्बस्य दशभिः कालांशैरेव ज्ञेयः । अथ बुध-
स्याह" र०ना०"एवं बुधो द्वादशभिश्चतुर्दशभिरंशकैः। वक्री
शीघ्रगतिश्चार्कात्करोत्यस्तमयोदयौ" सू०।"वक्री शीघ्रगतिः।
चः समुच्चये । बुधः सूर्य्याद्द्वादशभिश्चतुर्दशभिश्च कालांशै-
रस्तोदयौ एवं शुक्ररीत्या करोति । पश्चादस्तं
प्रागुदयं च द्वादशभिः कालांशैर्महाबिम्बतया बुधः
करोति । प्रागस्तं पश्चादुदयं च चतुर्दशभिः कालां-
शैरणुबिम्बत्वाद्बुधः करोतीत्यर्थः । अथ प्रोक्ते-
ष्टकालांशाभ्यामस्तस्योदयस्य वा गतैष्यत्वज्ञानमाह"
र० ना० ।"एभ्योऽधिकैः कालभागैर्दृश्या न्यूनैरदर्शनाः ।
भवन्ति लोके खचरा भानुभाग्रस्तमूर्त्तयः" सू० । "एभ्य
एकादशामरेज्यस्येति श्लोकत्रयोक्तेभ्योऽधिकैरिष्टकालांशै-
र्दृश्या दर्शनयोग्या अभीष्टकाले ग्रहा भवन्ति । तथा
चास्तसाधने दृश्यत्वे अस्त एष्यः । उदयसाधने दृश्यत्व
उदयो गत इति भावः । अल्पैरिष्टकालांशैर्ग्रहा लोके
भूलोके अदर्शना न विद्यते दर्शनं दृष्टिगोचरता येषां
ते अदृश्या अभीष्टकाले भवन्ति । नन्वदृश्याः कुतो
भवन्तीत्यत आह । भानुभाग्रस्तमूर्त्तय इति सूर्य्यासन्न-
त्वेन सूर्य्यकिरणदीप्त्या ग्रस्ता अभिभूता सूर्य्यकिरणप्रति-
हतलोकनयनाविषयो मूर्त्तिर्बिम्बस्वरूपं येषां त इत्यर्थः ।
तथा चास्तसाधने अदृश्यत्वेऽस्तो गतः । उदयसाधनेऽदृ-
श्यत्व उदय एष्य इति भावः । अत एव ।"उक्तेभ्य ऊना-
भ्यधिका यदीष्टाः खेटोदयो गम्यगतस्तदा स्यात् ।
अतोऽन्यथा चास्तमयोऽवगम्यः" इति भास्कराचार्य्योक्तं स-
ङ्गच्छते । अत्रोपपत्तिः उक्तकालांशतुल्येष्टकालांशे यत्काले
ग्रहौ साधितौ तत्काले एव ग्रहस्योदयोऽस्तो वार्कतः।
उक्तकालांशानां सूर्य्यसान्निध्यजनिताद्यन्तग्रहादर्शने हेतु-
त्वप्रतिपादनात् । तथा चेष्टकालांशा उक्तेभ्योऽल्पास्तदा
ग्रहस्यास्तङ्गतत्वमेवेत्युदयसाधन इष्टकालांशा उक्तेभ्योऽल्पा-
स्तदेष्टकालादग्रे ग्रहस्योदयः । यदीष्टकालांशा उक्तेभ्यो-
ऽधिकास्तदेष्टकालाद्ग्रहस्योदयः पूर्वं जातः । एवमस्तसा-
धन इष्टकालांशा अधिकास्तदेष्टकालादग्रे ग्रहास्तः ।
यदीष्टकालांशा न्यूनास्तदेष्टकालात् पूर्वं ग्रहास्तो जात
इत्युपपन्नमुक्तम् । अथोदयास्तयोर्गतैष्यदिनाद्यानयनमाह"
र०ना०।"तत्कालांशान्तरकला भुक्त्यन्तरविभाजिताः। दि-
नादि तत्फलं लब्धं भुक्तियोगेन वक्रिणः" सू०। "उक्तेष्ट-
कालांशयोरन्तरस्य कलाः सूर्य्यग्रहयोर्गत्योः कलात्मकान्तरेण
भक्ताः। दिनादिकमुदयास्तयोः फलमुदयास्तयोर्गतैष्यदिनाद्यं
भवतीत्यर्थः। वक्रगतिग्रहस्य विशेषमाह । लब्धमिति ।
वक्रिणो वक्रग्रहस्य भुक्तियोगेन सूर्य्यग्रहयोः कलात्मक-
गतियोगेन भक्ताः फलं गतैष्यदिनाद्यं ज्ञेयम् । अत्रो-
पपत्तिः । यदा सूर्य्यग्रहयोर्गत्यन्तरकलाभिरेकं दिनं तदे-
ष्टप्रोक्तकालांशयोरन्तकलाभिः किमित्यनुपातेनोदयास्तयो-
रभीष्टकालाद्गतैष्यदिनाद्यवगमः । वक्रग्रहे तु सूर्य्यग्रहयोर्ग-
तियोगेन प्रत्यहमन्तरवृद्धेर्गतियोगादनुपात उपपन्न इत्यु-
पपन्नमुक्तम् । अथ ग्रहगतिकलयोः क्रान्तिवृत्तस्थत्वात्
कालांशान्तरस्याहोरात्रवृत्तस्थत्वाच्चानुपातः प्रमाणेच्छयो-
र्वैजात्येनायुक्त इति मनसि धृत्वा तयोरेकजातित्वसम्पा-